

Magický realizmus v maďarskej literatúre (Otázky priestoru, času a postmodernizmu v románoch)

ZOLTÁN NÉMETH

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ABSTRAKT

Štúdia sa zaoberá maďarským magickým realizmom v kontexte postmodernej literatúry. Venuje sa prepisovaniu pojmu stredoeurópskosti (M. Mészöly), žánrovým stránkam historiografickej metafikcie (L. Márton, Zs. Láng, L. Darvasi), niektorým otázkam multikulturalizmu, ako napr. používanie mien, hybridita (L. Darvasi, A. Talamon). Oproti chápaniam, ktoré stavajú anekdotickosť, dejovosť, svetovosť, magickosť, mýtickosť a mystický charakter magicko-realistických románov do protikladu s intertextualitou, jazykovými hrami, parodistickosťou a ironickosťou postmodernej, navrhuje koncept troch stratégií postmodernej literatúry (ranej, areferenciálnej a antropologickej) a magický realizmus interpretuje v rámci literárnej histórie ako stratégiu ranej postmodernej.

Jedným z najvýznamnejších javov postmoderných historických aspektov je „rétorický obrat“, počas ktorého na miesto požiadavky objektívneho zmýšľania o histórii nastupuje jazyková determinovanosť textu a identita historika. Tradície heglovskej filozofie dejín vidia ozajstný terén histórie v syntéze objektívnej a subjektívnej stránky, ako aj v syntéze „uskutočnených udalostí“ a „vyrozprávanej histórie“ (Hegel 1966, 123–124). Postmoderný prevrat, spájajúci sa s menom Haydena Whitea kladie dôraz na naratívnu povahu historického textu a dokazuje, že premýšľanie o histórii nesie charakteristické prvky žánrov a rétorických zvrátov textov, ktoré sa využívajú pri diskurzoch a prejavoch o histórii. Na základe „fikcie, ktorá je schopná vyrozprávať seba samu a odkrývať sa ako príbeh“ (White 1997, 141), má rozprava o histórii štandardne naratívnu povahu, teda – aby sme parafrázovali názov jednej Whiteovej štúdie – historický text je vlastne literárna tvorba (White 1997, 68).

Zmenu paradigmy, ktorú sme spomínali pri historickej vede, môžeme pozorovať v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch aj v iných oblastiach vedy, napr. v kultúrnej antropológii, v rámci ktorej sa na miesto problematiky kultúry a cudzosti dostávajú otázky reprezentácie cudzích kultúr a kultúrnych opisov. V našom prípade skúsenosť, že opis antropológa ako autora je text, ktorý vytvára osoba s konkrétnou identitou. (N. Kovács 1999, 488) Alebo ako to formuluje James Clifford, valorizujú sa otázky súvisiace s „osobitosťami diskurzu“: „Kto rozpráva? Kto píše? Kde a kedy? S kým a komu? Pod akými historickými a inštitucionálnymi nátlakmi?“ (Clifford 1999, 507). Postmoderný aspekt histórie teda argumentuje za prioritu textu, respek-

tíve naratívnosti, ako to vyplýva aj z frapantného vzorca Lubomíra Doležala: „strukturace syžetu = literární operace = vytváření fikce“ (Doležel 2008, 30). Ak sa na historické dielo, ktoré využíva postmoderné historické aspekty, vzťahuje poznanie, že minulosť je iba „konštrukciou rozumu“ (Simon 2012, 127), resp. je konštrukciou jazyka, tak obrátením jednotlivých prvkov tvrdenia je opodstatnené skúmať vzniknutý postmoderný stav aj z hľadiska literárnej fikcie, v dôsledku čoho sa zjavuje pred nami „literárne dielo ako historický text“ (Kisantal 2004, 75).

Otázka možnosti vyrozprávania minulosti sa stala jedným z najdôležitejších problémov maďarskej literatúry: s istým prehánaním by sme riskovali aj tvrdenie, že postmoderná maďarská literatúra „vyliezla“ z otázky možnosti vyrozprávania minulosti. V prvom postmodernom maďarskom románe, v diele Gézu Ottlika *Iskola a határon* (Škola na hranici, 1959)¹ sa paralelne objavujú dva rukopisy. Obidva rukopisy interpretujú ten istý sled udalostí z minulosti, jeden formou denníka, druhý vo forme komentárov pripojených k denníku. Problém sa objavuje vtedy, keď si tvrdenia oboch denníkov protirečia, navzájom vylučujú svoju hodnovernosť, čím sa čitateľ stáva neistým, nerozhodným a súčasne radikálne nastoľuje aj otázku vyrozprávateľnosti minulosti (Németh 2012, 45–56). Dielo Pétera Esterházyho *Termelési-regény* (Výrobný román, 1979) skúma možnosti vyrozprávania minulosti pomocou typického žánru socialistického realizmu, tzv. výrobného románu, ktorý sa stal nedôveryhodným, opotrebovaným už v minulosti. Otázka je položená prostredníctvom jazyka románu, presnejšie cez jeho paródiu. Román Pétera Nádasu *Emlékiratok könyve* (Kniha pamätí, 1986)² sa artikuluje pri problematike možnosti vyrozprávania minulosti.

Jedným z najvýznamnejších terénov postmoderného pohľadu na históriu a na vyrozprávanie minulosti je historická metafikcia a román magického realizmu. Interpretácia obidvoch pojmov nastoľuje zložité otázky tak v oblasti literárnej vedy, ako aj literárnej histórie. Historiografická metafikcia, v ktorej sa neobjavuje bezproblémovosť histórie, ale podmienenosť diskurzu o histórii, teda proces, ako sa zapisuje a reprezentuje minulosť do súčasnosti, sa stala súčasťou postmoderného diskurzu prostredníctvom diel Lindy Hutcheonovej (Hites 2002, 93). Metafikcia ako sebareflexný prvok sa odvoláva na textovosť histórie, na význam hľadiska rozprávača, resp. na kontradiktórny, sporný, protirečivý charakter rozprávania o histórii. Linda Hutcheonová (na základe románu Augusta Roa Bastosa *Yo el Supremo* – Ja, diktátor, 1974) ako charakteristickú črtu historiografickej metafikcie uvádza efekty, ktoré vyvolávajú neistotu (kto rozpráva? ide o písaný, poznamenaný alebo prepísaný text? kde sú hranice textu?) a dáva ich do súvislostí s parodistickými prehovormi, ako aj s otázkami nekontrolovateľnosti pravdy a ľži (Hutcheon 2002, 45).

V prípade magického realizmu je otázka trochu zložitejšia, lebo pojem má taký široký okruh používania, ktorý už ohrozuje možnosť jeho použiteľnosti (Bényei 1997, 19). Avšak Brian McHale už v roku 1987 dáva do súvislosti metaforický charakter románov Gabriela Garcíu Márqueza s ontologickou poetikou, ktorú považuje za základnú charakteristickú črtu postmoderny. Podľa jeho názoru sa do významu každej metafory zapisuje doslovná aj metaforická funkcia, dvojitosť prítomnosti a neprítomnosti a štruktúra postmoderného románu magického realizmu sa realizuje ako ontologické rozšírenie tejto dvojitosti, hezitácie (McHale 1987, 134), čo je osobitosťou

postmodernej textotvorby oproti epistemologickému záujmu modernizmu (9–10). Na základe toho Tamás Béneyi upozorňuje na sebareflexívnu metafikcionálnu textotvorbu románov magického realizmu, v ktorých jazyk „nie je predovšetkým rozprávaním o realite, ale je skutkom, ktorý chce skutočnosť ovplyvňovať, ‚magicky‘ pretvárať: teda z hľadiska pragmatiky jazyk vystupuje z nátlaku referenciality“ (Béneyi 1997, 102).

V maďarskej literatúre próza magického realizmu a historická metafikcia zaujala mimoriadne dôležité miesto počnúc od osemdesiatych rokov 20. storočia. Jednotlivé poviedky zbierky Miklósa Mészölya s názvom *Volt egyszer egy Közép-Európa* (Bola raz jedna stredná Európa, 1989), z ktorých niektoré vznikli ešte na začiatku sedemdesiatych rokov, predstavujú mýtický stredoeurópsky priestor – vo fragmentoch, v mozaikách. V týchto príbehoch sa objavuje „príbehovosť zážitku z priestoru“ (Thomka 1995, 83) rozvrstvená v osobitnom „panónskom mýte“ a konfrontuje nás s historickými rámcami originálneho, multikultúrneho sveta stredoeurópskeho priestoru. Mészölyovská stredná Európa pripomína priestory latinskoamerického magického priestoru, svet Maconda Gabriela Garcíu Márqueza a súčasne nastoľuje aj otázku topografie stredoeurópskeho magicko-realistického románu. V tomto prípade ide o to, že ako v svojráznom svete latinskoamerických románov magického realizmu miestom deja je iracionálny latinskoamerický priestor, tak si väčšina maďarských románov magického realizmu tiež vytvorila svojskú topografiu: multikultúrny (alebo z viacerých kultúr zmiešaný), hybridný, iracionálny priestor z minulosti. Podľa Ágnes Kláry Pappovej maďarský román magického realizmu³ je „chronotopom rôznorodosti v reálnom alebo virtuálnom priestore, mnohočasovosti a rôznorodých významov, času zahusteného do priestoru,“ pričom dodáva: „Práve toto je v ňom iracionálne: skúsenosť, že v určitom – magickom – priestore naraz platia kódy, ktoré sa navzájom vylučujú“ (Papp 2008, 131).

Korpus románov magického realizmu v maďarskej literatúre je dosť rozsiahly. Podľa Tamása Béneyiho v dielach Nándora Giona, Ervina Lázára a Bélu Fehéra, resp. v románe *Dzsigerdilen* (Džigerdilen, 1996) Jánosa Háyhho možno predpokladať príbuzenstvo s takým spôsobom písania, ktorý on považuje za magicko-realistický (Béneyi 1997, 17). Péter Rác I. pri skúmaní poetickej funkcie historického naratívu podrobnejšie analyzuje tieto romány: László Márton: *Jacob Wunschwitz igaz története* (Pravdivý príbeh Jacoba Wunschwitza, 1997), Zsolt Láng: *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* (Bestiárium Transylvaniae. Vtáky neba, 1997), János Háy: *Dzsigerdilen* (1996) a László Darvasi: *A könnyemutatványosok legendája* (Legenda o kaukliaroch so slzami, 1999). K predchádzajúcim štyrom dielam pripája aj tetralógiu Nándora Giona: *Latroknak is játszott* (Hrával aj pre lotrov, 2007) (*Virágos katonna, Rózsaméz, Ez a nap a miénk, Aranyat talált* – Kvetový vojak, Med z ruže, Tento deň je náš, Našiel zlato), ako i romány Györgya Spiróa *A jövevény* (Cudzinec, 1990), Pála Závadu: *Jadviga párnája* (Jadvigin vankúšik, 1997),⁴ Alfonza Talamona: *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából* (Samuel Borkopf: Mojim priateľom z predtrianonskej krčmy, 1998),⁵ resp. romány Ervina Lázára a Bélu Fehéra (*Zöldvendéglő* – Zelené pohostinstvo, *Törökméz* – Turecký med, *Romfürdő* – Chátarajúce kúpalisko). V závere svojej štúdie Béneyi pociťuje vo vymenovanom korpuse

prítomnosť „poetiky blízkej spôsobu magicko-realistického písania“ (Rác I. 2000, 156).

Eszter Anna Balázsová pri analýze trilógie Lászlóa Mártona *Testvériség – Bratstvo (Kényszerű szabadulás – Nútené vyslobodenie, 2001, A mennyország három csepp vére – Tri kvapky krvi z raja, 2002, A követjárás nehézségei – Ťažkosti vyslanectva, 2003)*⁶ v rámci kontextu magického realizmu poukazuje na to, že

determinujúci zážitok týchto románov je preretorizovanie sveta: zistenie, že všetko je vysvetlené cez jazyk a realita závisí jedine od efektivity textu. Z toho vyplýva, že nadprirodzené vysvetlenie je takisto fungujúci rétorický produkt, ako aj racionálne vysvetlenie. V textoch magického realizmu sa teda často uplatňuje určitá inverzná logika, v ktorej sa transcendentálne a racionálne alebo iné, odlišné druhy objavujú vedľa seba alebo sa k sebe približujú. V diele *Bratstvo* sa napr. takto mieša historický fakt (denník, dopisovanie, dejiny histórie) a fikcia, alebo kozmická a osobná história (znovuorganizovanie Uhorska a konflikt moci medzi bratmi). Z opozícií jestvujú najmä komplementárne vzťahy, ktoré sa navzájom dopĺňajú, teda v texte sa na viacerých miestach uplatňuje „dvojitá kauzalita“. Spomínané dielo sa odohráva v čase, keď mylné domnienky a mastičkári mali veľký vplyv na spoločenskú mentalitu. Keď sa postavy stretnú s javom... neznámeho pôvodu, tak sa obrátia na prenosnú mágiu, na analogické vysvetlenie a na riešenie problému často využijú aj služby jasnovidca (Balázs 2003, 43).

Szabolcs Benedek v súvislosti s maďarským magickým realizmom spomína romány Lászlóa Darvasiho, ako i diela Gergelya Péterfyho, Pála Ficsku, Attilu Györgya, Norberta Haklika (Benedek 2000, 89–91), Ízisz Malek vo svojej súhrnnej štúdií podrobne analyzuje romány Évy Bánki s názvom *Esóváros* (Mesto dažďa, 2004)⁷ a Krisztiána Grecsóa *Isten hozott* (Vitaj, 2005). Podľa jeho názoru „spomienky a spomínanie sú typickými tematickými prvkami“ románov magického realizmu a postmoderných románov, presnejšie:

Tematika spomínania na jednej strane môže byť znovuprežívaním spoločenských ideologických konfliktov, čo môžeme chápať ako spracovanie traumy, a na druhej strane môže byť bezcieľnym procesom, ktorý sa vyvíja v jednotlivých osobných príbehoch a prípadný cieľ sa vyjaví iba ku koncu víru spomienok, ktorý tvoril determinujúcu časť štruktúry spomienok (Malek, 2013).

V rámci magického realizmu písaného v maďarskom jazyku predstavuje osobitné miesto magicko-realistická próza za hranicami Maďarska. Jej špecifické predstavy priestoru, napr. sedmohradský transsylvanizmus (Antal 2008), respektíve osobitosti priestoru so zmiešanou kultúrou obohacujú magický realizmus svojráznou predstavou priestoru a času. Z tohto hľadiska môžeme vyzdvihnúť najmä romány Istvána Szilágyiho a Ádáma Bodora. Diela následníkov Ádáma Bodora, mladých, tzv. postbodoriánskych (Bányai 2011; Balázs 2012, 38) prozaikov zo Sedmohradska ako György Dragomán, Sándor Zsigmond Papp, Gábor Vida sú postmodernou historiografickou metafikciou, teda disponujú možnosťami inej príbehovosti (Toldi 2010, 12), okrem iného „vytváraním situácie neistoty v časových a priestorových vzťahoch, zmenou rozprávača a uhla pohľadu, častými momentmi sebazrkadlenia, zmnohonásobením alegorických významových možností“ (Milián 2010). Z maďarskej literatúry

na Slovensku by sme mohli vyzdvihnúť zbierku noviel Zsófie Bárczi s názvom *A keselyű hava* (Mesiac supa, 2005) a román Anikó N. Tóth *Fényszilánkok* (Črepiny svetla, 2005) a popri týchto aj román Pétera Hunčíka: *Határeset* (Hraničný prípad, 2009),⁸ ktorý podáva mozaikový, často iracionálny obraz dejín 20. storočia istého pohraničného mestečka na Slovensku, Šiah, s miešanou maďarskou a slovenskou kultúrou, pričom využíva aj tradíciu maďarských románov magického realizmu aj tradíciu slovenskej literatúry, najmä romány so šahanskou tematikou Ladislava Balleka.

Magický realizmus v kontexte postmodernej maďarskej literatúry, presnejšie, miesto magického realizmu v dejinách literatúry sa dostal od začiatku deväťdesiatych rokov do ambivalentnej, spornej situácie, najmä po recepcii Lászlóa Darvasiho. Maďarské dejiny literatúry viažu postmoderný prevrat počnúc od sedemdesiatych rokov k tvorbe tzv. textovej literatúry, k próze Pétera Esterházyho, Péter Nádas, Miklósa Mészölya, Lászlóa Garacziho, resp. k poézii Dezsóa Tandoriho, Lajosa Partiho Nagya, Andrása Ferenc Kovácsa, Endreho Kukorelyho. Romány magického realizmu a pseudohistorické romány v tomto kontexte sa objavili na začiatku deväťdesiatych rokov, ako „rehabilitácie príbehu“ (Mikola 1994, 209), akoby protiklady fragmentovaných formálnych postupov sústredených na text, a ako znovuobjavenie svetovosti a dejevosti – zatiaľ čo iní predstavitelia literárnej teórie a literárnej histórie (napr. Tamás Bényei) opierajúc o medzinárodnú odbornú literatúru argumentujú práve pri postmodernizme magického realizmu.

Romány Lászlóa Darvasiho mobilizujú taký interpretačný slovník, ktorý sa veľmi neodlišuje od postmodernej terminológie. Darvasiho zbierku poviedok *A veinhageni rózsabokrok* (Ružové kríky vo Veinhangene, 1993) vyzdvihuje recepcia ako dielo, ktoré realizuje oproti intertextuálnym, textologickým hrám skôr anekdotu, vyrozprávanie príbehu, dejovosť, charakteristiku, historické perspektívy. Týmto sa stáva pre maďarskú prozaickú tvorbu 90. rokov najväčším inšpirátorom. (Márton 1993) Popri kľúčových výrazoch, ako sú „chuť rozprávať, svetovosť, jazyková reflexia, fragmentovanosť, enigmatickosť“ Attila Bombitz upozorňuje aj na to, že Darvasiho spôsob písania už v tejto zbierke sa stal veľmi úspešným práve preto, lebo „sa stáva vzorom tak dekonštrukčného čítania, ako aj tradičného chápania, ako ‚celku‘“ (Bombitz 2005). Za najdôležitejšiu charakteristickú črtu darvasiovského spôsobu písania môžeme považovať iracionalitu, metaforicko-lyrický spôsob písania, fragmentované anekdotické rozprávanie, historickú tematiku a balkánsku, stredoeurópsku pestrosť multikultúrneho prostredia. Dôležitá vrstva románu *A könnymutatványosok legendája* (Legenda o kaukliaroch so slzami, 1999) stavia na iracionálnej, multikultúrnej poetike mien. Spomedzi postáv s exotickými menami sa stačí odvolať iba na niektoré typické mená: David Mendelson, židovský obchodník so súknom, Ibrahim Galaburdi, obávaný kapitán janičiarov, taký je aj Jozef Bezdán objavujúci sa ako „neuveriteľne krásny muž“, rumunské dievča, členka cirkusu Spargator de Nuci – Diótörő Irina, taký je aj biedny trpaslík z Benátok Luigi Escapolo Firabolla alebo druhý trpaslík Pep Velemir. Mená predstavujú svet sieťovo sa zakladajúci na archaickej magickej analógii, ktorý iracionálne riadi význam mien. Kamilla napr. „vyžaruje vzrušujúcu a omamnú vôňu harmančeka“, ktorá vábi mužov, „Diótörő“ Irina (v preklade Irina Luskáčka) zasa vie svojou vagínou čokoľvek roztĺcť. Meno Jozefa Bezdána istotne môžeme odvodiť zo

slovanského podstatného mena bezdan (bezo dna) – podľa fikcie románu ide o „špióna sveta“, ktorý vie „čítať“ z medu, teda hľadiac na dno medu vidí udalosti v minulosti aj v budúcnosti, resp. je schopný pašovať sny do hláv iných či kradnúť im myšlienky.

Darvasiho román *Virágzabálók* (Kvetožrúti, 2009) pokračuje v tejto magickej výstavbe sveta tak, že svoje fragmentované historiky kladie do 19. storočia. V nich sa miešajú legendy, rozprávky a mýty, pohybujúce sa na hranici reality, nadreality a neskutočnosti. Toto dielo by sme mohli nazvať aj románom o Segedíne, pretože miesto príbehu je toto mesto na maďarskej Nížine, ale rizomatické bujnenie textu v priestore a čase nevyhovuje takémuto pokusu o definovanie, lebo ako píše Sarolta Deczki, tento „román jednoducho nemá centrum“ (Deczki 2013, 48). Mysticko-magický zmätk chronotopu románu aj v tomto prípade zmýva hranicu reality a ireality, „zo zázračného robí reálne a z reálneho zázračné“. Práve preto – v zhode s ďalšími – aj Orsolya Kolozsi vidí príbuznosť románu s magickým realizmom, podstata ktorého je podľa autorky štúdie „v tom, že pred svojím čitateľom roztvára nielen nadprirodzený alebo magický svet, ale koná tak, akoby ten bol súčasťou reality, nezaobchádza s ním ako s výnimočným, s odchýlkou od reality. Nadprirodzený prvok je organickou súčasťou reality, mágia nie je kuriozitou, ale jedným zo spôsobov pochopenia sveta a rozprávania o svete (Kolozsi 2009, 71). V súvislosti s Darvasiho prózou má dôležitú poznámku Tímea Turi. Podľa nej „tajomstvo, záhadu, absenciu nie je možné vyrozprávať – preto je tajomstvom, ale... existuje signál, ktorý v Darvasiho próze stojí namiesto tajomstva a evidentne ho zastupuje – vo svojej najkratšej podobe. A to je meno“ (Turi 2011).

Mystifikácia mien, vzorce osudov zakódované do mena, magické významy mien majú mimoriadne významnú úlohu nielen v už spomínaných románoch Lászlóa Darvasiho, ale vo všeobecnosti aj vo väčšine maďarských magickorealistických románov. Mená na jednej strane vytvárajú historickú perspektívu, na druhej strane svet multikultúrnych interakcií, heterotopiu typického stredo európskeho priestoru a na strane tretej spájajú medzery deja, ktoré sú vybudované z fragmentového rozprávania príbehov a anekdot. Dokonca v mnohých prípadoch mystifikujú aj autorské meno, napr. v románe *Sinistra körzet* (Zóna Sinistra, 1992)⁹ meno autora Bodor Ádám sa objavuje vo verzii Andrej Bodor – ba v románe „každý dostane od moci svoj pseudonym, ktorý zabezpečuje príslušnosť do istého obvodu“ (Bányai 2012, 62). Môžeme spomenúť aj prózu Alfonza Talamona *Mojim priateľom z predtrianonskej krčmy*, ktorú autor pôvodne napísal pod pseudonymom Samuel Borkopf.

Tento naposledy spomínaný román je vybudovaný z interakcie jazykov, z vrstiev, ktoré sa usadzujú na seba ako palimpsest, a takto – z jazyka – vykladajú kultúrne pestrú mozaiku sveta pred sto rokmi. Väčšinou sa stretávame s menami, pseudonymami alebo prezývkami skutočných ľudí, s ozajstnými poeticko-eklektickými multikultúrnymi hybridnými menami, v ktorých poradie priezviska a mena nesleduje žiadne plánovateľné pravidlo, tak ako ani samy mená.¹⁰ Navyše sa multikultúrnym priestorom preukazujú nielen izolované mená – máme na mysli jednotlivé miešané maďarsko-nemecké, maďarsko-slovenské, česko-nemecké, latinsko-maďarské, nemecko-talianske, židovsko-maďarské atď. osobné mená, ale súhrn vymenovaných mien vytvára jeden multikultúrny svet prostredníctvom hustoty a siete mien.

Z perspektívy literárnej histórie terminológia mobilizovaná v súvislosti s magickým realizmom – fragmentované rozprávanie príbehu, metafikcia, rozpúšťanie hranice reality a ireality, textotvorná sila dejovosti, multikultúrny priestor, jazyková a kultúrna heterogenita – neoponuje pokusom o definovanie postmodernity, nastoľuje však otázku, či môžeme hovoriť o jednej postmoderne, ak pojem interpretujeme v literárnohistorických súvislostiach.

Miesto magického realizmu v dejinách literatúry v radikálnej forme si vyžaduje, aby sme o postmodernej literatúre nehovorili ako o jednotnej homogénnej kvalite. Hal Foster už na začiatku osemdesiatych rokov odlišuje jednu tzv. „neokonzervatívnu postmodernu“, ktorá sa vracia k rozprávaniu, narácii, ozdobovaniu, k štylistickým prostriedkom, histórii, humanistickej tradícii a subjektu, a druhú „postštrukturalistickú“ postmodernu. (Foster 1984, 67) O niekoľko rokov neskôr Hans Bertens tiež rozlišuje dvojakú postmodernu: referenciálnu a nereferenciálnu (Bertens 1993, 65–66).

Keď postmodernú literatúru chceme interpretovať z historickej alebo skôr literárnohistorickej perspektívy, môžeme oddeľovať nasledujúce stratégie, čo sa týka použitia jazyka alebo aspektov, navrhujúc pritom trojité poňatie¹¹ postmodernity:

1. Pri ranej postmoderne je možné vyznačiť body ako sebareflexia procesov písania, metafikcia, využívanie irónie ako prostriedku viacvýznamovosti, nastolenie existenčných otázok, utajenie autorstva, hra/zápas s maskami a s identitou, koncepcia „konica veľkých rozprávání“, ako i kríza tzv. realít, realistického spôsobu písania, subjektivity, resp. prepisovanie (re-writing) v rámci zmenenej štruktúry podmienok. Raná postmoderna aktivizuje taký spôsob reči, v ktorom sa do určitej miery zachovali aj neskoré moderné spôsoby prehovoru. Na jednej strane povznesený tón diskurzu krásnej literatúry, citlivosť voči metafyzickým problémom, nárok na klasickú krásu a sformovanosť umeleckého diela, na druhej strane sa objavuje ironický či parodický tón, hra s intertextuálnymi odkazmi, štýlovými imitáciami, autorstvom, irealitou a maskovanosťou. Práve preto je pre diela patriace k ranej postmoderne mimoriadne dôležitá minulosť, resp. skúsenosť z histórie, s ktorou vedome vstupujú do dialógu hoci aj tak, že tie formy prehovoru, ktoré sú charakteristické pre minulosť, vstavajú do vlastných textov.

2. V druhej, čiže areferenciálnej postmoderne sa stáva dôraznou, ba často aj radikálnou poetika textu, ktorý píše sám seba, vylučujúca zo svojich záujmových kruhov kategórie reality a realizmu. Poéziu charakterizuje poetika deretorizácie, depoetizácie, fragmentovanosti, ne básnickosti, antimimetizmu a kazeného jazyka. V poézii aj v próze má mimoriadne dôležitú funkciu vedomá intertextualita, forma palimpsestu, sebareflexivita a metafikcia, resp. prepisovanie ako simulácia. Stredobodom tejto druhej postmodernity je jazyk a text, jej charakteristickou črtou je pastiš, parodické formovanie textu, jazykové pointy a radikálna štylistická eklektika v čo najširšom zmysle slova.

3. Tretia alebo antropologická postmoderna sa jednak spája s „kultúrnym obratom“ teórie literatúry, jednak ju zaujíma otázka moci, charakter „druhého“, resp. inakosti, znázorňovanie marginálnych hľadísk, ich odhaľovanie, kladenie otázok s politickým charakterom, protimainstreamová atitúda. Tretia postmoderna sa ostro obra-

cia proti moci, často sa správa otvorene politicky, ozýva sa proti patriarchálnym, totalitným, asimilačným, homogenizačným a globalizačným tendenciám s cieľom zachovania odlišných tradícií a pestrosti. Hlas poskytnutý podriadenému sa stáva dôležitým pri vykreslení traumatických zážitkov.

Na základe toho predpokladáme, že dejovosť, priestorové a časové vzťahy magického realizmu korenia v ranom, humanistickom poňatí postmoderny s charakterom referenciality a nasledujú úplne iné stratégie ako areferenciálne, intertextuálne, postštrukturalistické jazykové hry tzv. druhého postmodernizmu sústredeného na text alebo tzv. tretia postmoderná stratégia s charakterom autobiografických črt (Viart – Vercier 2008, 31), tematizujúca traumatické skúsenosti, poskytujúca hlas a jazyk podriadenému, marginalizovanému rozprávačovi.¹²

V rámci týchto troch postmoderných stratégií získava magický realizmus – v porovnaní s ostatnými postmodernistickými textotvornými postupmi – svoje charakteristické črty: príbehy v reálno-symbolickom priestore a zaobchádzanie s minulosťou v románoch magického realizmu sa stávajú originálnou možnosťou postmoderného stvárnenia textu. Skutočnosť, že magický realizmus je stále živý fenomén, svedčí o tom, že kreatívne a typické textotvorné postupy magického realizmu sú životaschopné v sebapoznávaní človeka a poznávaní identity v priestore a čase.

POZNÁMKY

- ¹ Slovenské vydanie: OTTLIK, Gétza: *Škola na hranici*. Prel. Karol Wlachovský. Bratislava, Tatran, 1976.
- ² Slovenské vydanie: NÁDAS, Péter: *Kniha pamätí*. Prel. Juliana Szolnokiová. Bratislava: Kalligram, 2004.
- ³ Pre zaujímavosť podotýkame, že autorka v súvislosti s magickým realizmom znovu prebúda už zastaraný protiklad tzv. rurálnej a mestskej literatúry, pretože v rámci kategórie magického realizmu rozlišuje urbanistický a ruralistický magický realizmus. Tzv. mestský magický realizmus dáva do súvislosti so žánrom „pseudohistorického románu“ (čo je vlastne historiografická metafikcia) a zaraďuje sem trilógiu Lászlóa Mártona *Bratstvo*, tak isto ako romány Zsolta Lánga *Bestiárium Transylvaniae*, Lászlóa Darvasiho *Legenda o kúzelníkoch so slzami*, Jánosa Háya *Džigerdilen* a *Xanadu*. Tzv. ruralistický magický realizmus sa spája s „dvojitým charakterom“ anekdoty a definuje sa ako výsledok „vnútorného rozvoja“ maďarskej literatúry, ktorý môžeme odvodiť od diel Kálmána Mikszátha a Gyulu Krúdyho. V tomto kontexte sa zaoberá aj ranými dielami Lajosa Grendela, zaraďuje sem najmä román *Galeri*. (Papp 2008, 115–118) Dôkazom toho, že ide o žijúcu bipolárnu kategóriu, je aj štúdia Tima Beasleyho-Murrayho o slovenskej literatúre po roku 1989 interpretujúca slovenských postštrukturalistických spisovateľov, ktorí do svojich textov komponujú poznatky z literárnej vedy – tzv. genitalistov – z hľadiska kozmopolitnej urbanistickej literatúry deklarovaním protikladu urbanistov a ruralistov, čo má svoje tradície v maďarskej politike aj literatúre. (Beasley-Murray 2000, 11)
- ⁴ Slovenské vydanie: ZÁVADA, Pál: *Jadvigin vankúšik*. Prel. Renáta Deáková. Bratislava, Kalligram, 1999.
- ⁵ Slovenské vydanie: TALAMON, Alfonz: *Samuel Borkopf: Mojim priateľom z predtrianonskej krčmy*. Prel. Renáta Deáková. Bratislava, Kalligram, 2001.
- ⁶ Slovenské vydanie: MÁRTON, László: *Bratstvo*. Prel. Eva Andrejčáková. Bratislava: Kalligram, 2007.
- ⁷ Slovenské vydanie: BÁNKI(ová), Éva: *Mesto dažďa*. Prel. Peter Kováč. Bratislava: Kalligram, 2006.
- ⁸ Slovenské vydanie: HUNČÍK, Péter: *Hraničný prípad*. Prel. Magda Takáčová, Marta Ličková. Bratislava: Kalligram, 2011.
- ⁹ Slovenské vydanie: BODOR, Ádám: *Zóna Simistra*. Prel. Mária Fazekašová, Bratislava: Slovart, 2003.
- ¹⁰ Schön Attila, Herr Vincenzó, Stofek Tamás, Pepik Zefstein, Béla von Goffa, reb Wolf Tannenbaum,

Sztrázsovec Csongor, reb Rabbinowitz, Mrkvicska Arzén, Titusz Lívía, Ibrahim, Lánczos Zoltán, reb Wimmer Metuseláh, Karl von Kuffner, Crestencia von Kuffner, Tejbele Berlinger, Csöcsös Kató, Kövér Fáni, Aarmin Müller-Rosenlöwen, Jung Salamon, Röck Marika, Székesváry Emericus, Hirsch Oszkár...

¹¹ Viac o tejto otázke pozri Németh 2012.

¹² K novému poňatiu histórie, ktoré už presahuje rétorický prevrat Haydena Whitea prispievajú myšlienky Franka R. Ankersmita o historických skúsenostiach (Ankersmit 2004, 107) a o reprezentovateľnej pravde „nachádzajúcej sa mimo jazyka a vo svete“ (Simon 2012), čím môžeme charakterizovať chápanie histórie tretej postmodernej stratégie.

LITERATURA

ANKERSMIT, Frank R.: *A történelmi tapasztalat*. Budapest: Typotex, 2003.

ANTAL, Balázs: A toposz trónfosztása. Transzszilvanista szövegahagyományra épülő disztópikus regények [online]. *Helikon*. 10. 10. 2008. <http://www.helikon.ro/index.php?m_r=1416>. [25. 1. 2014].

BALÁZS, Eszter Anna: Mágikusság és/vagy posztmodern? In *Café Babel*, 12, 2003, č. 43–44, s. 39–45.

BALÁZS, Imre József: *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*. Szeged: Universitas Szeged Kiadó, 2012.

BÁNYAI, Éva: *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*. Kolozsvár: KOMP-PRESS, 2011.

BÁNYAI, Éva: *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában*. Kolozsvár: Casa Cărții de Știință – RHT Kiadó, 2012.

BEASLEY-MURRAY, Tim: Súčasná slovenská literatúra, diabolská zmluva s teóriou a genitalisti. In *Rak*, 5, 2000, č. 3, s. 10–18.

BENEDEK, Szabolcs: A történetmondás határai feszegetve vannak. In *Eső*, 3, 2000, č. 4, s. 89–91.

BÉNYEI, Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

BERTENS, Hans: The Postmodern *Weltanschauung* and its relation and its Relation to Modernism: An Introductory Survey. In NATOLI, Joseph – HUTCHEON, Linda (eds.) *A Postmodern Reader*. New York, 1993, s. 25–70.

BOMBITZ, Attila: Történet, pontosan. In *Forrás* [online]. 2005. <<http://www.forrasfolyoirat.hu/0502/bombitz.html>> [cit. 30. 4. 2014].

CLIFFORD, James. Bevezetés: Részleges igazságok. In *Helikon*, 65, 1999, č. 4, s. 494–513.

DECZKI, Sarolta: *Az érzékiség dicsérete*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2013.

DOLEŽEL, Lubomír: *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha: Academia, 2008.

FOSTER, Hal: “(Post)Modern Polemics.” In *New German Critique*, 1984, č. 33, s. 67–79.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások a világtörténelem filozófiájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966.

HITES, Sándor: A történelem és a metafikció az angolszász regényirodalom közelmúltjában. In *Forrás*, 34, 2002, č. 6, s. 93–101.

HOVE, Thomas B.: Toni Morrison. In BERTENS, Hans – NATOLI, Joseph (eds.): *Postmodernism: The Key Figures*. Malden – Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2002, s. 254–260.

HUTCHEON, Linda: *The Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge, 2002.

KISANTAL, Tamás: Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg. In *Tiszatáj*, roč. 58, 2004, č. 11, s. 75–101.

- KOLOZSI, Orsolya: A képzelet végtelen kertjének virágai. Darvasi László: Virágzabálók. In *Bárka*, 17, 2009, č. 6, s. 69–72.
- N. KOVÁCS, Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. In *Helikon*, 65, 1999, č. 4, s. 479–493.
- KULCSÁR SZABÓ, Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum Kiadó, 1994.
- MALEK, Ízisz. Mágikus realizmus a magyar irodalomban II. In *Újnautilus* [online]. 6. 9. 2013. <<http://ujnautilus.info/magikus-realizmus-a-magyar-irodalomban-ii>> [25. 1. 2014].
- MÁRTON, László: A rózsa és a róka. In *Beszélő*, roč. 5, 2000, č. 4, s. 86. <<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-rozsa-es-a-roka>> [30. 4. 2014].
- McHALE, Brian: *Postmodernist Fiction*. London and New York: Routledge, 1987.
- MIKOLA, Gyöngyi: A történet rehabilitálása (Darvasi Lászlóról). In KÁROLYI, Csaba (ed.): *Csipesszel a lángot*. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Budapest: Nappali ház, 1994, s. 209–217.
- MILIÁN, Orsolya: Lecke-könyv. In *Revizor* [online]. 2010 <<http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2521/toldi-eva-a-multreprezentacio-lehetosegei>> [25. 1. 2014].
- NÉMETH, Zoltán: *A posztmodern magyar irodalom hármass stratégiaja*. Pozsony: Kalligram, 2012.
- PAPP, Ágnes Klára: *Átlátunk az üvegen?* Gondolatok a kortárs irodalomról. Budapest: Napkút Kiadó, 2008.
- RÁCZ, I. Péter: A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háty János és Darvasi László regényei. In *Prae*, 2000, č. 1–2, s. 117–156.
- SIMON, Zoltán Boldizsár: Egy régi-új történetfilozófia: historizmus a nyelvben? In *Kommentár* [online]. 2012, č. 6. <http://www.kommentar.info.hu/iras/2012_6/egy_regiuj_tortenetfilozofia_historizmus_a_nyelvben_> [25. 1. 2014].
- THOMKA, Beáta: *Mészöly Miklós*. Pozsony: Kalligram, 1995.
- TOLDI, Éva: *A múltreprezentáció lehetőségei*. Újvidék: Forum Kiadó, 2010.
- TURI, Tímea: A név története. Darvasi László rövidtörténetei. In *Beszélő*, 16, 2011, č. 4, 59–62. <<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nev-tortenete>> [25. 4. 2014].
- VIART, Dominique – VERCIER, Bruno: *Současná francouzská literatura*. Praha: Garamond, 2008.
- WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997.

MAGICAL REALISM IN HUNGARIAN LITERATURE

Questions of Space. Time and Post-Modern in the Novels of the Hungarian Magic Realism.

This paper deals with Hungarian fiction that can be interpreted within the context of magical realism. It discusses the research of Tamás Bényei, Ágnes Klára Papp, Péter Rác I. and other representatives of Hungarian literary criticism specializing in magical realism. Hungarian magical realism brings up the notions of Central Europeanism (Miklós Mészöly), historiographical metafiction (László Márton, Zsolt Láng, László Darvasi) and multiculturalism (use of names, hybridity; László Darvasi, Alfonz Talamon). This paper places magical realism within the context of postmodern literature, even though according to some Hungarian liter-

ary critics the typical features of magical realism (story-telling, realistic depiction of the world, magic, mystery, mythology) stand in stark contrast to those of postmodernism (puns, parody, irony, intertextuality). Therefore, my paper differentiates between three strategies (early postmodernism, irreferential postmodernism, anthropological postmodernism) of postmodern literature, regarding magical realism as part of the early postmodern strategy.

Doc. Mgr. Zoltán Németh, PhD.

Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy

Fakulta stredoeurópskych štúdií

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Dražovská 4

949 74 Nitra

znemeth@ukf.sk